

SENOSIOS KAIMŲ KAPINĖS PAVELDOSAUGINIU IR PAVELDOTYRINIŲ ASPEKTU

Laura Prascevičiūtė

Doktorantė
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: laura.prascevicute@yahoo.com

Senosios kaimų kapinės – tai vieta, kuri visų pirma svarbi savo nematerialiąja verte – čia saugomas gyvos ar jau išnykusios kaimo bendruomenės atminimas. Taip pat tai svarbus krašto istorijos ir kultūros šaltinis. Kartu tai kaimo kraštovaizdžio akcentai, reikšmingi ir savo kompleksiskumu – vertingi ne tik memorialiniu ir visuomeniniu aspektais, bet ir menine savo verte – kaip vietines antkapinių paminklų gamybos ir kryždirbystės tradicijas atspindintys objektai.

Kapinės yra neatsiejama kaimo ansamblio dalis. Valakų reformos tyrimai atskleidžia kardinalius kaimų raidos pokyčius – XVI a. viduryje pagal valakų reformos nuostatus Lietuvos teritorijoje įkurti gatviniai kaimai ėmė vyrėti visame krašte¹. Todėl tiriant kraštovaizdžio pokyčius, neišvengiamai kyla klausimas, ar įvykdyta žemės reforma galėjo kaip nors paveikti laidojimo vietų kaitą geografiniu aspektu ir ar dėl jos įtakos galėjo susiformuoti naujas laidojimo vietų tinklas? Šio tyrimo objektas – senosios Valakų reformos metu įkurtų gatvinių kaimų kapinės. Pagrindinis tyrimo tikslas yra atskleisti Valakų refor-

mos metu ar dėl jos įtakos įkurtų gatvinių kaimų kapinių susiformavimo aplinkybes bei raidą. Straipsnyje siekiama aptarti kaimų kapinių sąvoką, kai kurias apskaitos ir apsaugos problemas, išsiaiškinti galimą Valakų reformos įtaką laidojimo vietų kaitai, suformuoti šios įtakos teorines prielaidas, aptarti kaimų laidojimo vietų pobūdį XVI a. antroje pusėje–XX a. Pagrindiniai tyrimo metodai, kuriais sprendžiami išskirti uždaviniai – analizės, sisteminimo, palyginamasis ir lauko tyrimų.

Valakinių kaimų kapinių klausimas iki šiol netyrinėtas. Istoriografijoje nėra jokių išsamesnių kompleksinių tyrimų², kuriuose būtų kalbama apie tokių kapinių kilmę bei raidą. Daugiausia tyrinėtojų dėmesio

² Išsamiausių tyrimų susilaukė tik Mažosios Lietuvos kaimų kapinės. Tačiau šiame regione buvo susiklosčiusi kitokia gyvenviečių struktūra – čia nevykdyta Valakų reforma. Susiformavo ir kitokios kaimų kapinių įrengimo, laidosenos tradicijos. Žr., pavyzdžiui, *Purvinas M., Purviniėnė M.* Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai. I knyga. Kaunas, 2011; *Purvinas M.* Klaipėdos krašto kapinių naikinimas po 1944 m. – desakralizacijos politiniai, ideologiniai, socialiniai, psichologiniai ir kiti aspektai // *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. 2003, t. 18, kn. 2, p. 1151–1164; *Purviniėnė M., Purvinas M.* Kapinės Mažojoje Lietuvoje, jų tyrimai // *Kapinės – Lietuvos kultūros paveldo objektas*. Kaunas, 2002, p. 27–31; *Barasa D.* Senosios Šilutės krašto kapinės – archyvai po atviru dangumi // *Kapinės – Lietuvos kultūros paveldo objektas*. Kaunas, 2002, p. 232–239.

¹ *Butkevičius I.* Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos. Vilnius, 1971, p. 44.

susilaukė miestų kapinės. Jos analizuotos architektūriniu, meniniu, memorialiniu, kraštovaizdžio bei istoriniu aspektais³. Kaimų kapinių tyrimai daugiausia apsiriboja žinomų žmonių kapų ar antkapinių paminklų aprašymais⁴. Šiam tyrimui vertingiausi Irenos Vaišvilaitės⁵, Liudo Jovaišos⁶, Raimundo Paknio⁷ darbai, kuriuose randame duomenų apie XVI a. antrosios pusės–XVIII a. kaimo gyventojų laidojimo vietas. Kapinių apskaitos problemoms aptarti skirti Broniaus Dakanio straipsniai⁸. Siekiant suvokti tiriamo laikotarpio laidojimo vietų raidos klausimus, ypač naudingi Albino Kuncevičiaus⁹ ir Eugenijaus Svetiko¹⁰ tyrimai. Svarbiausius tyrimo šaltinius, leidžiančius pažinti kaimų kapinių genezę, apsaugos ir tyrimo problemas,

³ Žr., pavyzdžiui, *Girininkienė V., Paulauskas A.* Vilniaus bernardinų kapinės. Vilnius, 1994; Vilniaus bernardinų kapinės 1810–2010. Vilnius, 1988; *Studia i materiały. Cmentarze.* Warszawa, 1996, nr 5 (8); *Girininkienė V.* Vilniaus kapinės. Vilnius, 2004; *Baristaitė R., Petrikauskas A.* Šiaulių senosios (Talšos) kapinės. Šiauliai, 1999.

⁴ Žr., pavyzdžiui, Lietuvos sakralinė dailė. Šiaulių vyskupija. Joniškio dekanatas. 1 dalis. Vilnius, 2011, t. 2; *Širmulis A.* Lietuvių liaudies akmeniniai memorialiniai paminklai. Vilnius, 1993.

⁵ *Vaišvilaitė I.* Ką reiškia būti krikščionimi? Bažnyčios Reforma Lietuvoje // Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos kontekste. Vilnius, 2005.

⁶ *Jovaiša L.* Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004.

⁷ *Paknys M.* Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a. Vilnius, 2008.

⁸ *Dakanis B.* Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR // 1967–1987 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai. Vilnius, 1987; *Dakanis B.* Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai, 1998; *Dakanis B.* Archeologinių vietų kartografavimas // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius, 2001.

⁹ *Kuncevičius A.* Lietuvos viduramžių archeologija. Vilnius, 2005.

¹⁰ *Svetikas E.* Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai. Vilnius, 2003; *Svetikas E.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a. Vilnius, 2009, t. 1.

sudaro: istorijos šaltiniai – parapijų vizitacijų aktai, mirties metrikų knygos, bažnyčių inventoriai; paveldosaugos dokumentai – įvairūs teisės aktai, paveldo objektų apskaitos duomenys, Kultūros vertybių registras; archeologinių tyrimų medžiaga.

Būdinga, kad dabartiniame kraštovaizdyje šalia gatvinių kaimų, įkurtų XVI a. viduryje ar kiek vėliau, yra išlikusios senosios tų kaimų kapinės. Šių dienų kraštovaizdyje tokias kapines galima atpažinti kaip nedidelę, medžiais ir krūmais apaugusią kalvelę. Kai kuriose tokiose kapinėse dar randama ir XIX–XX a. antkapinių paminklų, o jei senasis kaimas išnykęs, paminklų kapinėse likęs tik vienas kitas arba jų iš viso nebėra. Dažnai ir keliukai į kapines jau nuarti. Yra ir kapinių, kurios visiškai nedominuoja kraštovaizdyje – kartais tai tik pieva viduryje ariamų laukų, be jokių kapinėms būdingų vizualių požymių. Atpažinti tokias kapines galima tik turint kartografinę medžiagą ar istorinius duomenis, kuriuose jos užfiksuotos. Kaimų kapinės yra prižiūrimos ir antkapiniai paminklai išlikę, jei išlikusi kaimo gyventojų atmintis.

Paveldo apsaugos sistemoje ir archeologijos moksle senųjų kaimų kapinių samprata formavosi XX a. antroje pusėje. Nuo 1972 m. visos laidojimo vietos, kuriose buvo randama atsitiktinių radinių ar tokius radinius liudydavo atlikti archeologiniai tyrimai bei įvairiuose šaltiniuose užfiksuoti duomenys, buvo įtraukiamos į Kultūros paminklų sąrašus¹¹ ir vadintos senkapiais¹².

¹¹ Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. Vilnius, 1973; Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (tešiny). Vilnius, 1977; Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990). I dalis. Vilnius, 1993.

¹² Senkapiu laikyta senovės laidojimo vieta, kurioje aptinkama kapų su archeologiniais radiniais arba jų liekanų, pavienių radinių ir kaulų.

1978 m. Išplėstinėje archeologų taryboje, kuri veikė prie Kultūros paminklų sąrašą tvarkiusios Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos, buvo nustatytas naujas laidojimo vietų paminkliškumo kriterijus – priimta nuostata, kad XVII–XX a. kapinės nėra archeologijos paminklai¹³. Remiantis šia nuostata 1977–1987 m. iš Kultūros paminklų sąrašo kaip kaimo kapinės buvo išbraukti 795 senkapiai¹⁴. Taigi buvo nubrėžta ryški takoskyra, ką reikia laikyti paminklu ir saugomu archeologijos paveldo objektu.

Į paminklų sąrašus iki tol nepatekusių ar iš jų išbrauktų kaimų kapinių apskaita ir apsauga nuo 1979 m. vykdyta pagal Ministrų Tarybos paskelbtą nutarimą „Dėl tolesnio kapinių tvarkymo Respublikoje“, kuriame taip pat buvo skelbiama, kad kapinės „praėjus 70 metų po visiško jų uždarymo, gali būti likviduotos“¹⁵. Vykdamas minėtą nutarimą 1981 m. buvo parengti „Kapinių apskaitos ir kartografavimo darbų nurodymai“, kuriuose kapinės skirstytos į pilkapius, senkapius, kaimų kapinaites, parapines kapines, etnografinių mažumų kapines ir naujas kapines¹⁶. Visos kapinės iki XVII a. laikytos archeologijos paminklais ir vadintos pilkapiais bei senkapiais. Nurodymuose teigta, kad kaimų kapinės

„veikė iki XX a. pradžios, o kai kurios iki šių dienų ir yra glaudžiai susijusios su krikščionybės išgalėjimu, valakų reforma, XVII–XVIII a. marais, badmečiais ir įvairių ligų epidemijomis“¹⁷.

Vadovaudamasis kapinių apskaitos ir kartografavimo darbų nurodymais ir juose pateiktu kapinių skirstymu, XX a. dešimtajame dešimtmetyje Valstybinis žemėtvarkos projektavimo institutas atliko visų Lietuvos teritorijoje esančių laidojimo vietų inventorizaciją ir kartografavimą. Buvo sudaryti apylinkių ir rajonų kapinių apskaitos žiniaraščiai, kapinių planai (M 1:2000), parengtos rajonų kapinių išdėstymo schemas (1:100000, 1:200000)¹⁸. Kaimų kapinės kartografuotos remiantis išlikusiais vizualiais požymiais (išlikę antkapiniai paminklai), apklausus vietinius žmones. Šiuo metu vis dar nuolat randama tuo laikotarpiu neinventorintų kaimų kapinių. Šio tyrimo autorei dirbant Kultūros paveldo apsaugos sistemoje 2008–2012 m. rajonų žemėtvarkininkai ir kaimų gyventojai pateikė duomenų apie dvi iki tol neinventorintas laidojimo vietas Joniškio rajone, po vieną Kelmės ir Pakruojo rajonuose.

¹⁷ Kapinių apskaitos ir kartografavimo darbų nurodymai. Vilnius, 1981, p. 3.

¹⁸ *Palčiauskaitė R.* Žemėtvarka ir kultūros paveldo apsaugos problemos // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius, 2001, p. 42; *Dakanis B.* Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR // 1967–1987 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai. Vilnius, 1987, p. 39–41; *Dakanis B.* Archeologinių vietų kartografavimas // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius, 2001, p. 69–70. Žr., pavyzdžiui, Radviliškio rajono Pakalniškių apylinkės kapinių inventorizacijos duomenys (pagal 1986 metų lauko darbų medžiagą). 1987. Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus-draustinio archyvas; Pakruojo rajono kapinių inventorizacijos byla. Kaunas, 1981. Kultūros paveldo departamento Šiaulių teritorinio padalinio archyvas.

¹³ *Dakanis B.* Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. 1998, p. 104.

¹⁴ *Dakanis B.* Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. 1998, p. 104.

¹⁵ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1979 m. lapkričio 30 d. nutarimas Nr. 386 „Dėl tolesnio kapinių tvarkymo Respublikoje“. Prieiga per internetą: <<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=69CE8992-B132-4C1B-B4AD-9E788C8A2AC8>> [žiūrėta 2012 03 14].

¹⁶ Kapinių apskaitos ir kartografavimo darbų nurodymai. Vilnius, 1981, p. 3–4.

Visos šios laidojimo vietos, vietinių žmonių vadinamos senaisiais kaimo kapeliais, jau be kapinėms būdingų vizualių požymių – antkapinių paminklų. Seniausių kaimų gyventojų pasakojimu, paskutiniai palaidojimai šiose vietose galėjo būti vykdomi XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Jokių kitų duomenų apie šias kapines nėra, todėl tikslesnis jų datavimas nežinomas.

Sovietmečiu, iki atliktos kapinių inventorizacijos ir po jos, ypač daug kaimo kapinių buvo sunaikinta ar apnaikinta imant žvyrą kolūkių keliams taisyti, kitoms ūkinėms reikmėms. Buvo pavyzdžių, kai kolūkyje kapinių žeme (kartu su kaulais) žvyruoti karvių bandokeliai, sausinta kiaulių vasaros stovykla¹⁹. Dalis senųjų kaimų kapinių buvo išarta, sunaikinta melioracijos metu „dažnai ūkių vadovujančių darbuotojų nurodymu“²⁰. Vienais atvejais tai, matyt, nulėmė tarpinstitucinės koordinacijos nebuvimas, kitais – nežinojimas ir neišmanymas, ekonominiai interesai. Be to, ir atliktoje inventorizacijoje, kaip vėliau pasirodė, buvo užfiksuotos ne visos kaimų kapinės. Dėl to didelė dalis tokių kapinių buvo sunaikinta (ypač melioracijos darbų metu). Visos šios aplinkybės nulėmė ir tai, jog 1977–1987 m. iš Kultūros paminklų sąrašo buvo išbraukti 373 sunaikinti archeologijos paveldo objektai. Dalies šių objektų paminklinė vertė taip ir liko neišaiškinta²¹. Kapinių naikinimo problemos aktualios ir šiuo metu – juk net ir 2012 m. įvykiai, kai teismo sprendimu iš Kultūros vertybių re-

gistro buvo išregistruotos Tarandės kaimo senosios kapinės²², taip jas leidžiant sunaikinti, tarsi sugražino paveldo apsaugos sistemą į sovietmečio laikotarpį.

Nuo 1990 m. senųjų kapinių apsauga jau reglamentuota paveldo apsaugos įstatymais²³, kaimų kapinės pradėtos registruoti tuo metu rengtuose naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašuose bei laikinosios istorijos ir kultūros paminklų apskaitos sąrašuose, vėliau ir Kultūros vertybių registre, suteikiant joms senųjų kaimo kapinių pavadinimą.

2004 m. pasikeitus Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymui paveldo saugos sistemoje įtvirtinta nuostata nebe registruoti Kultūros vertybių registre kapinių, kurių iki tol jame nespėta įregistruoti. Pavyzdžiui, Šiaulių apskrities teritorijoje Kultūros vertybių registre yra registruota apie 300 senųjų kaimo kapinių. O neregistruotų tokios pat vertės kapinių yra žinoma daugiau kaip 500. Visos šios kapinės yra saugomos atskiru Nekilnojamojo kultūros

²² Paveldo sargai griebiasi už galvos – ant žmonių kaulų vyksta statybos. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/-13336305291331756632-paveldo-sargai-griebiasi-u%C5%BE-galvos-ant-%C5%BEmoni%C5%B3-kaul%C5%B3-vyksta-statybos.htm>> [žiūrėta 2012 04 10]; Tarandės senosios kapinės – objektas išregistruotas Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartimi. Prieiga per internetą: <<http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=34869>> [žiūrėta 2012 04 10].

²³ Lietuvos Respublikos 1990 m. liepos 30 d. įstatymas Nr. I-433 „Dėl Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo. Prieiga per internetą: <<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=5174880E-95F8-4054-9AB0-B639ED-CAC5DB>> [žiūrėta 2012 03 18]; Lietuvos Respublikos 1994 m. gruodžio 22 d. Nekilnojamojo paveldo apsaugos įstatymas Nr. I-733. Prieiga per internetą: <<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=A9DC689D-574B-48A1-A8D7-9BC8AE9D9F8>> [žiūrėta 2012 03 18].

¹⁹ *Prascevičius E.* Ar gardi duonelė, išaugusi ant protėvių kaulų? // Komunizmo aušra. 1988, Nr. 8.

²⁰ Ten pat.

²¹ *Dakanis B.* Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. 1998, p. 104.

paveldo apsaugos įstatymo straipsniu, kaip neveikiančios kaimų kapinės²⁴. Tačiau šios praktikos negalima vertinti teigiamai, nes neregistruotoms Kultūros vertybių registre kapinėms nerengiama jokia apskaitos dokumentacija, netikslinama atlikto kapinių kartografavimo ir inventorinimo medžiaga, nevykdoma antkapinių paminklų inventorizacija.

Pastaruoju metu riba, kas laikoma archeologijos paveldo objektais, iš XVII a. perkelta į XVIII a. antrą ketvirtį (apie 1711–1721 m.)²⁵. Laidojimo vietas, datuojamas iki XVIII a., vadinamos kapinynais (šiuo pavadinimu registruojamos Kultūros vertybių registre) ir laikomos archeologijos paveldo objektais. Į XVIII a. antro ketvirčio rėmus „netelpančios“ laidojimo vietos laikomos senosiomis kaimų kapinėmis. Kaimo kapinių atsiradimas siejamas su XVIII, jos imtos datuoti XVIII–XX a.²⁶

Atsižvelgiant į šį datavimą, tampa neaišku, kur valakinių kaimų, įkurtų XVI a. viduryje ar kiek vėliau, gyventojai laidojo mirusiuosius. Kokius duomenis apie tai pateikia archeologijos mokslas? Mūsų tyrimo chronologinė riba – XVI a. vidurys – patenka į

²⁴ Lietuvos Respublikos 2004 m. rugsėjo 28 d. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. IX-2452. Prieiga per internetą: <<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=82BB536B-EA13-4F9D-AB91-926B9B9755A3>> [žiūrėta 2012 03 18].

²⁵ Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2011 m. birželio 15 d. įsakymas Nr. ĮV-447 „Dėl Lietuvos Respublikos Kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. ĮV-150 „Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo“ pakeitimo. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=402073&p_query=&p_tr2=2> [žiūrėta 2012 03 12]; Kultūros vertybių registras. Prieiga per internetą: <<http://kvr.kpd.lt/heritage/>> [žiūrėta 2012 03 12].

²⁶ Remiamasi Kultūros vertybių registre pateikiamais duomenimis apie kapines. Prieiga per internetą: <<http://kvr.kpd.lt/heritage/>> [žiūrėta: 2012 03 10].

archeologų išskiriamą vėlyvųjų kapinynų laikotarpį. Tačiau šių laidojimo vietų chronologija ir terminas taip pat nėra griežtai apibrėžti. Skiriami Viduramžių kapinynai, kurie suvokiami kaip valstybinio laikotarpio, XIV a. pabaigos–XVII a. pradžios, kapavietės²⁷. XV–XVII a. laidojimo paminklai taip pat įvardijami vėlyvaisiais senkapiais²⁸. Į XIV a. pabaigos–XVIII a. pradžios chronologines ribas patenkančioms laidojimo vietoms vadinti vartojamas vėlyvųjų kapinynų terminas²⁹. XVI–XVIII a. datuojami kapai vadinami ir istorinio laikotarpio senkapiais³⁰.

Iš pirmiau pateiktų apibendrinimų matyti, kad chronologinė riba tarp vėlyvųjų kapinynų ir kaimo kapinių lieka neaiški. Kada prie gatvinių kaimų galėjo būti įkurtos kapinės? Valakų reformos eigą atspindinčiuose teisės aktuose nerandama jokių tiesioginių duomenų apie galimą Reformos įtaką laidojimo vietoms. Tačiau šie dokumentai atskleidžia, kokie dideli kraštovaizdžio pokyčiai tuo metu įvyko.

Nors nėra tiksliai žinoma, kokios Lietuvoje buvo seniausios gyvenviečių formos, manoma, jog XVI a. jau vyravo nedideli padiriki kaimai ir vienkiemiai, kurie kūrėsi užvaldant nenaudojamus žemės plotus. Kaimelių branduolį sudarė grupė sodybų, sukurtų be aiškaus plano, prie kurių šliejo-

²⁷ *Kuncevičius A.* Lietuvos viduramžių archeologija. Vilnius, 2005, p. 114; Lietuvos archeologija. Viduramžių senkapiai. Vilnius, 2005, t. 11.

²⁸ *Ostašenkoviėnė V.* Vėlyvieji šiaurės vidurio Lietuvos senkapiai // *Žiemgala*. 2005, Nr. 2.

²⁹ *Svetikas E.* Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai. Vilnius, 2003, p. 15; *Svetikas E.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a. Vilnius, 2009, t. 1, p. 13.

³⁰ *Jarockis R.* Lietuviškosios žiemgalos dalies apgyvendinimo raida XIII–XVI amžiuje // Lietuvos archeologija. Vilnius, 2003, t. 34, p. 10–11.

si labiau nutolę vienkiemiai³¹. Valstybiniai žemės plotai buvo susimaišę su privačių savininkų dirbamomis žemėmis, kaimai neturėjo apibrėžtų teritorijų. Reformos metu pavieniais lopinėliais išmėtyta tarp miškų, pelkių valstiečių turima žemė buvo pakeista taisyklingais ir tiksliai išmatuotais trilaukiais³². Senieji kaimai su netvarkingai išsibarsčiusiomis sodybomis buvo panaikinti ir sukelti į naujai steigiamus ir iš anksto suplanuotus kaimus. Reformos nuostatuose buvo pasakyta: „<...> tie pat revizoriai turi prižiūrėti, kad matininkai skirtų sodybas trečiajame viduriniame lauke, ir jei matininkas to nepadarė, tai pats revizorius turi paskirti sodybas, o urėdas atsidėjęs turi priversti valdinius kurti skirtingose vietose.“³³ Prie valstybinių valdų priverstiniu būdu buvo prijungtos į jas įsiterpusios privačios žemės, o savininkams žemės plotai atiduoti kitose vietose³⁴. Valakų reforma siekta įsisavinti neapgyvendintus plotus. Tai daryta ir miškų sąskaita – dalis miškų teritorijos buvo išmatuota valakais ir paversta dirbama žeme: „<...> o miškus, valakais išmatuotus, kur tinkami arimams įrengti, žmonėmis apgyvendinti.“³⁵ Nustatytos naujos, ypač griežtai Valakų

reformos nuostatais ir Lietuvos Statutais reglamentuotos žemių ir sklypų ribos bei kaimų sienos. Vieno kaimo bendruomenė negalėjo kaip nors naudotis kito kaimo žeme ar servitutais³⁶.

Įgyvendinus reformą, pertvarkius senuosius, ikivalakinius kaimus ir įkūrus naujus, gyvenviečių tinklas sutankėjo ir įgavo naują struktūrą. Keltina prielaida, kad, atsiradus naujam gyvenviečių tinklui, formavosi ir naujos laidojimo vietos. Su kaimo įkūrimu galėtų būti sietinas ir to kaimo kapinių įkūrimas.

Laikotarpis po Valakų reformos – XVI a. vidurio–antros pusės – turi ypač mažai istorinių šaltinių, leidžiančių išsiaiškinti, kokia buvo to meto gyventojų laidosena. I. Vaišvilaitė rašė: „Bene mažiausiai tyrinėtas ir „tyliausias“ krikščionybės istorijos mūsų krašte laikotarpis yra pusantro ar du šimtai metų nuo Lietuvos krikšto iki Bažnyčios Reformos Lietuvoje. Šis laikotarpis nepasižymi nei šaltinių, nei kitokių liudijimų gausa, ypač jei norime ką nors sužinoti ne apie parapijų ar vienuolynų steigimą, ne apie beneficijas, vyskupų skyrimus ir panašius dalykus, o apie tai, ką ir kaip tikėjo žmonės – tai yra apie krikščioniškąją praktiką, apie „buvimą krikščionimi“³⁷.

Nagrinėdami XVI a. istorinius šaltinius randame tik keletą užuominų apie povalakinio laikotarpio laidojimo vietų pobūdį. Pirmasis mums žinomas tiriamojo laikotarpio laidojimo vietų paminėjimas – vizitatoriaus Tarkvinijaus Pekulo 1597 m. Žemaitijos vyskupijos vizitacijos³⁸ aprašymas. Pasta-

³¹ Rytų Aukštaitijos tradicinė architektūra. Vilnius, 2009, p. 4.

³² *Gudavičius E.* Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999, t. 1, p. 576–577.

³³ *Старинная Опись Уставы на волоки // Литовская метрика. Русская историческая библиотека.* Юрьев, 1914, т. 33, с. 569; 1557 m. balandžio 1 d. D. k. Žygimanto Augusto valakų įstatymas // Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955, t. 1, p. 176.

³⁴ *Старинная Опись Уставы на волоки // Литовская метрика. Русская историческая библиотека.* Юрьев, 1914, т. 33, с. 570; 1557 m. balandžio mėn. 1 d. D. k. Žygimanto Augusto valakų įstatymas // Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955, t. 1, p. 176.

³⁵ *Старинная Опись Уставы на волоки // Литовская метрика. Русская историческая библиотека.* Юрьев, 1914, т. 33, с. 574.

³⁶ *Старинная Опись Уставы на волоки // Литовская метрика. Русская историческая библиотека.* Юрьев, 1914, т. 33, с. 545–547.

³⁷ *Vaišvilaitė I.* Ką reiškia būti krikščionimi? Bažnyčios Reforma Lietuvoje // Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos kontekste. Vilnius, 2005, p. 296.

³⁸ Žemaičių vyskupijos vizitacija. Vilnius, 1998.

rajį į Žemaičių vyskupiją, Žemaičių vyskupo Mykolo Giedraičio prašymu, atsiuntė apaštališkasis nuncijus Jonas Andriejus Kaligaris. Vizitatorius apvažiavo vyskupijos parapijas ir surašė savo pastebėjimus. Šalia vyskupijos religinio gyvenimo aprašymų keliose parapijose minimos ir laidojimo vietos. Vizitacijoje rašoma, jog Ariogalos parapijos klebonas, paklaustas, kur laidojami mirusieji, atsakė: „<...> kai kurie lauke, kai kurie šventoriuje, kai kurie bažnyčioje, bet mažai.“ Betygalos parapijoje mirusieji laidoti „<...> Šventoriuje, kai kurie bažnyčioje, o daugelis – lauke“, Kražių: „Šventoriuje, kurį matėte“ (jis iš visų pusių atdaras, ir visur barstosi kaukai), „nors kai kurie laidojami bažnyčioje“, Varnių kunigas mirusiųjų palaidojimų vietomis taip pat įvardijo šventorių, bažnyčią ir „laukus“³⁹.

Pekulo vizitacijoje minimos trys palaidojimo vietų grupės: palaidojimai bažnyčiose, palaidojimai šventoriuose ir palaidojimai „laukuose“. Vizitaciją analizavusi I. Vaišvilaitė rašė, kad laidojimą laukuose, kuris smerkiamas vizitacijoje, tuo laikotarpiu galėjo lemti kelios priežastys: prisirišimas prie tradicinių giminės kapaviečių, kurio Bažnyčia tuo metu dar nesugebėjo įveikti, ir pernelyg retas parapijų tinklas. Autorė pažymi, jog šaltinyje randama faktų apie mokamą laidojimą bažnyčioje ir kad jis gerokai brangesnis nei šventoriuje. Kadangi tokia praktika aprašomu laikotarpiu buvo visuotinė, tikėtina, jog laidojimą bažnyčioje ir šventoriuje tuo laikotarpiu praktikavo tik „kunigai ir bajorai“ – aukštesnis visuomenės sluoksnius⁴⁰. Palaido-

³⁹ Žemaičių vyskupijos vizitacija. Vilnius, 1998, p. 75, 119, 181, 269.

⁴⁰ *Vaišvilaitė I.* Ką reiškia būti krikščionimi? Bažnyčios Reforma Lietuvoje // Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos kontekste. Vilnius, 2005, p. 301.

jimai „laukuose“ vizitacijoje smerkiami, matyt, kaip nešventintos vietos, kurios, laikantis krikščionybės normų, laidoti netinkamos. Šios vietos priešpriešinamos pašventintoms šventorių kapinėms.

To meto krikščioniškajai gyvenimui, kartu ir laidojimo praktikai įtakos galėjo turėti ir Reformacijos procesai – XVI a. antroje pusėje dalis parapijų Žemaitijos ir Vilniaus vyskupijų bažnyčių buvo užimtos protestantų arba likusios be kunigų⁴¹. Pavyzdžiui, plintant reformacijai, XVI a. antroje pusėje buvo uždaryta Šeduvos bažnyčia, nes joje nebebuvo klebono⁴². Matyt, tuo laikotarpiu bažnyčiose, nesant klebonų, nebuvo kam žiūrėti, kaip laikomasi ir laidosenos reikalavimų.

Dėl palyginti trumpo christianizacijos laikotarpio XVI a. antroje pusėje bažnyčios bandymai suformuoti naujas krikščioniškąsias tradicijas, kartu ir reikalavimas laidoti mirusiuosius šventoriaus kapinėse sunkiai prigijo. Tarp valstiečių laidojimas šventoriuje nebuvo paplitęs dėl jau minėtų priežasčių: už tokius palaidojimus reikalauta užmokesčio, retas parapijų tinklas reiškė didelį atstumą iki bažnyčios – gyventojams ji buvo per toli. Apie tai, jog „bažnyčios toli, o ir dvasininkų mažai“, užsiminta ir 1562 m. Karšuvos valsčiaus revizoriaus Jokūbo Laskausko nurodymuose Žemaitijos matininkams⁴³. Valstiečiams buvo patogesnis įprastas, Pekulo vizitacijoje minimas laidojimas „laukuose“, kuris,

⁴¹ Krikščionybės Lietuvoje istorija. Vilnius, 2006, p. 165.

⁴² *Balėnaitė L.* Šeduvos miesto urbanistikos paminklo istoriniai tyrimai. Vilnius, 1992, p. 7. Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus draustinio archyvas.

⁴³ 1562 г., Октября 30. Разграничительный акт Коршевской волости // Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. Инвентари и Разграничительные акты. Вильна, 1898, т. XXV, с. 298.

kaip rodo vėlesni paminėjimai šaltiniuose, reiškė šalia kaimų esančias kapines.

Greičiausiai iki pat XVIII a. pabaigos daugiausia laidota kaimų kapinėse. Istoriniai šaltiniai mini nuolatines Bažnyčios pastangas išguiti tokią laidojimo praktiką, tačiau ilgą laiką šios pastangos buvo nevaisingos. 1636 m. Žemaičių vyskupijos sinode buvo nutarta pagerinti bažnytinio laidojimo sąlygas, griežtai kovojant su lupikavimo atvejais ir reikalaujant tinkamai tvarkyti šventorių-kapines (tinkamai prižiūrėti aptvarą, kasant duobę randamiems kaulams pastatyti kaulinę – osorijų). Drauge buvo akcentuota klebonų pareiga atkalbėti parapijiečius laidoti nešventintose kapinėse. Kunigai buvo įpareigoti skelbti 40 dienų atlaidus, suteikiamus besilaidojantiems su bažnyčia, ir jiems kuo griežčiausiai uždrausta lydėti mirusiųjų į kapines laukuose, ten sakyti pamokslą ar atlikti kokias nors bažnytines apeigas⁴⁴.

Vyskupai nuolat pabrėždavo būtinybę atsisakyti laidoti kaimų kapinėse. Žemaičių vyskupas J. M. Karpis 1737 m. įsakė kunigams žiūrėti, kad žmonės laidotų mirusiuosius ne kur kitur, o tik pašventintose vietose ar prie bažnyčių⁴⁵. 1752 m. tą patį pakartojo ir Žemaičių vyskupas A. Tiškevičius. Jis nurodė, kad palaidotieji parapijų bažnyčiose arba jų šventoriuose gaus 14 dienų atlaidus už savo nuodėmes. Kunigams liepta versti parapijiečius, kad šie mirusiuosius laidotų prie bažnyčių⁴⁶ „ir uždrausti juos laukuose bei giriose senoviniu būdu laidoti“⁴⁷.

⁴⁴ *Ivinskis Z.* Rinktiniai raštai. Krikščionybė Lietuvoje. Roma, 1987, t. 4, p. 480; Krikščionybės Lietuvoje istorija. Vilnius, 2006, c. 208.

⁴⁵ *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1970, p. 131; *Balys J.* Raštai. Vilnius, 2000, t. 2, p. 42.

⁴⁶ *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1970, p. 132; *Balys J.* Raštai. Vilnius, 2000, t. 2, p. 42.

⁴⁷ *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1970, p. 132.

Nepaisant visų pastangų, laidojimas bažnyčios šventoriuje netapo visuotinis. Ilgainiui bažnyčia leidosi į kompromisą – ėmė šventinti kaimų kapines⁴⁸. L. Jovaišos, analizavusio katalikiškosios reformos Žemaičių vyskupijoje procesus, tyrime randame duomenų apie 1639 m. Žvingių bažnyčios vizitaciją, kurioje buvo nurodyta, kad parapijoje vyskupas pašventino dvejas kapines, o 1644 m. Rietavo dekanato vizitatorius Šilalės klebonui nurodė gauti vyskupo leidimą pašventinti kaimų kapines⁴⁹. Tokiose kapinėse kartais atsiradavo ir koplyčių, kurių dalis ilgainiui išaugo į filijines ar net parapines bažnyčias. Pašventindama kapines, Bažnyčia ėmėsi ir jų kontrolės, pavyzdžiui, neleisdavo laidoti velykinės pareigos neatlikusių parapijiečių⁵⁰. Teigiama, jog, sankcionuodama laidojimą tradicinėse kaimų kapinėse, bažnyčia žengė esminį žingsnį laidojimo subažnytinimo link⁵¹.

Kad nepašventintų kapinių tinklas vis dar gausus, liudija XVIII a. pabaigos dekanatų vizitacijos. 1782–1783 m. Breslaujos dekanato vizitacijoje minėta, kad visoje Pelekų „parapijoje yra 3 pašventintos kapinės, o kitos – nepašventintos yra prie kiekvieno kaimo“⁵². To paties dekanato Švenčionių „visoje parapijoje kapinių yra prie kiekvieno kaimo, tačiau jos nepašventintos“⁵³.

⁴⁸ *Jovaiša L.* Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004, p. 218; Krikščionybės Lietuvoje istorija. Vilnius, 2006, p. 208.

⁴⁹ *Jovaiša L.* Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004, p. 218.

⁵⁰ *Jovaiša L.* Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004, p. 218; Krikščionybės Lietuvoje istorija. Vilnius, 2006, p. 208.

⁵¹ *Jovaiša L.* Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004, p. 219; Krikščionybės Lietuvoje istorija. Vilnius, 2006, p. 208–209.

⁵² Breslaujos dekanato vizitacija. 1782–1783 m. Vilnius, 2008, p. 356.

⁵³ Breslaujos dekanato vizitacija. 1782–1783 m. Vilnius, 2008, p. 93.

1784 m. Ukmergės dekanato vizitacijoje taip pat randame duomenų apie tankų kaimų kapinių tinklą. Šioje vizitacijoje minėta, kad Naujamiesčio ir Senojo Panevėžio parapijose kiekvienas kaimas turėjo kapines, kuriose kai kurie žmonės laidojo mirusiuosius⁵⁴. Panašių paminėjimų galima rasti ir kitų šio dekanato parapijų vizitacijų aprašymuose.

Vieni svarbiausių šaltinių kaimų kapinių raidai tirti yra bažnyčių mirties metrikų knygos. Žemaičių vyskupijoje bažnyčioje ir šventoriuje palaidotųjų metrikų rašymo pradžia susijusi su vyskupo Tiškevičiaus veikla. Kai 1648–1649 m. Žemaičių vyskupijos vizitacija parodė, kad nemažai parapijų tokių sąrašų dar neturėjo, buvo nurodyta sąrašus rašyti ir į juos įrašyti ne vien palaidotų suaugusiųjų, bet ir kūdikių vardus⁵⁵. L. Jovaišos teigimu, vėliau palaidotųjų sąrašų rašymas prigijo ir ilgainiui peraugo į parapijų mirusiųjų metrikas⁵⁶. Seniausios mirusiųjų metrikos mus pasiekė daugiausia iš XVIII a. pradžios. Išlikusios Krakų parapijos 1714–1764 m. mirties metrikų knygos įrašai nurodo palaidojimus Krakų bažnyčios šventoriuje, tačiau šalia šių įrašų randame ir nemažai paminėjimų apie palaidojimus kaimų kapinėse. Minėtos Jurgaičių, Ambraziūnų, Mąstautų ir kitų kaimų kapinės⁵⁷.

XVIII a. pabaigoje, veikiant Apšvietos epochos idėjoms, imtos uždaryti didžiųjų

jų miestų bažnyčių šventorių kapinės⁵⁸. 1798 m. Vilniaus vyskupas išleido nurodymą bažnyčioms, kuriame ragino steigti naujas kapines už miesto ribų, nebelaidoti prie bažnyčių šventoriuose ir bažnyčiose⁵⁹. Ilgainiui šventorių kapines imta uždaryti ir visoje Lietuvoje steigtos parapiinės kapinės miestelio ar bažnytikaimio pakraštyje, esant vietos – netoli bažnyčios, o palaidojimai šventoriuje tapo pagarbos ženklu – čia laidoti kunigai, vietos dvarininkai ar bažnyčiai nusipelnę asmenys.

Tačiau fakto, kad nuo XIX a. nebelaidota šventoriuose, negalime laikyti bendra taisykle. Tai puikiausiai paneigia iliustratyviausi materialūs šaltiniai – šventoriuose išlikę antkapiniai paminklai ir jų įrašai. Tiriant palaidojimų šventoriuose klausimą, būtina atsižvelgti ir į parapijos ar filijos įsteigimo datą. Pavyzdžiui, Dambavos bažnyčia buvo pastatyta 1804 m., iki 1929 m. tai buvo Smilgių parapijos filija. Dambavos bažnyčios šventoriuje buvo laidojama iki XIX a. antros pusės, t. y. kol buvo įsteigtos naujos kapinės šalia bažnyčios⁶⁰. Tačiau pavieniai laidojimai šventoriuje dar vyko ir XIX a. antroje pusėje–XX a.

XIX a. ėmė retėti palaidojimų ir kaimų kapinėse. Tačiau perėjimas laidoti iš šalia kaimų buvusių kapinių į naujai įsteigtas parapiines buvo nevienalaikis. Kai kuriose parapijose per visą XIX a., o kai kur ir XX a. vis dar laidota ne tik parapiinėse, bet ir šalia kaimų buvusiose kapinėse. Šį faktą iliustruoja senosiose kaimų kapinėse

⁵⁴ Ukmergės dekanato vizitacija. 1784 m. Vilnius, 2009, p. 172, 181.

⁵⁵ Jovaiša L. Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004, p. 220.

⁵⁶ Jovaiša L. Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004, p. 220.

⁵⁷ Krakų Romos katalikų bažnyčios mirties metrikų ir parapijiečių sąrašų knyga. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1122, ap. 1, b. 6.

⁵⁸ *Aries Ph.* Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje. Vilnius, 1993, p. 28–33; *Paknys M.* Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a. Vilnius, 2008, p. 104.

⁵⁹ O cmentarzach i grzebaniu zmarłych // *Dwutygodnik Dyecezalny.* 1913, nr 5, s. 59; *Girininkienė V.* Vilniaus kapinės. Vilnius, 2004, p. 12.

⁶⁰ *Prascevičius E.* Dambavos bažnyčia. Radviškis, 1999.

išlikusių antkapinių paminklų ir parapijų mirties metrikų knygose randami įrašai. Pavyzdžiui, Smilgių parapijos 1840–1883 m. mirties metrikų knygose minėti palaidojimai Gikonių, Maldeikių, Sujetų, Švainikų ir kitų kaimų kapinėse⁶¹.

Smilgių parapijos Dambavos filijos 1809–1834 m. mirties metrikų knygose dominuoja palaidojimai Dambavos kapinėse. Šiose knygose minimos 27 gyvenamosios vietovės ir 336 šių vietovių gyventojų palaidojimai Dambavos filijos kapinėse ir 58 palaidojimai kaimų kapinėse. Dvieju kaimų – Areiniškių ir Pagaičpilio – gyventojai laidojimo vieta buvo pasirinkę išskirtinai šalia kaimų esančias kapines. Iš keturiasdešimties 1809–1834 m. mirusių Areiniškių kaimo gyventojų tik aštuoni palaidoti Dambavos kapinėse, Pagaičpilio kaimo – du Dambavoje ir devyni kaimo kapinėse. Išskirtiniais atvejais minimi ir pavieniai palaidojimai kitų parapijų kaimų kapinėse: 1826 m. Šeduvos parapijos Kleboniškių kaimo kapinėse palaidotas 29 m. Kazimieras Lukoševičius, tais pat metais – Šeduvos parapijos Raginėnų kaimo kapinėse palaidotas aštuonerių metų Liudvikas (pavardė neįskaitoma)⁶². Nors yra žinoma Jasonių kaimo kapinių vieta (kapinės išartos sovietmečiu), Jasonių kaimo gyventojai čia minimu laikotarpiu nebelaidoti. Devyni kaimo gyventojai palaidoti Dambavos bažnyčios šventoriuje. Minimi du palaidojimai Daukonių kaimo kapinėse (trylika

daukoniškių palaidota Dambavoje), tačiau tokios kapinės dabar nežinomos.

Laidojimo vietų, kurios šiuo metu vadinamos senosiomis kaimo kapinėmis, archeologiniai tyrimai yra labai fragmentiški. 1981 m. archeologas M. Černiauskas atliko Šilaikonių kaimo senųjų kapinių (tuo metu vadintų senkapiais) archeologinius žvalgomuosius tyrimus. Ši laidojimo vieta tuo metu jau buvo sužalota – dalis kapinių kalvelės jau buvo nukasta iš jos imant žvyrą. Tyrinėjimų išvados skelbė, jog PR kapinių dalyje būta kapų, ankstesnių nei XVIII a., kurie buvo sunaikinti įrengus žvyro karjerą. Vidurinėje ir ŠV kapinių dalyse aptikta vėlyvų XVIII a.–XX a. pradžios palaidojimų. M. Černiauskas teigė, kad mirusieji šiose kapinėse buvo laidojami „įvairiais laikais ir dažnai senų kapų vietoje, todėl ankstyvesnieji kapai vėlyvesniųjų kapų buvo dalinai ar visai sunaikinti“⁶³.

Archeologo E. Svetiko duomenimis, iki 2001 m. Lietuvos teritorijoje laidojimo vietų, kurios po archeologinių tyrimų priskiriamos XIV a. pabaigos–XVIII a. pradžios kapinynams, buvo 250⁶⁴. Analizuojant šių laidojimo vietų archeologinių tyrimų medžiagą paaiškėja, kad V–XIII a., XV a. kapinynuose ir net pilkapynų teritorijose aptinkama ir XVI–XVIII a. datuojamų kapų⁶⁵. Kiti kapinynai įkurti naujose

⁶¹ Smilgių Romos katalikų bažnyčios mirties metrikų knyga. 1840–1868. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1056, ap. 1, b. 1; Smilgių Romos katalikų bažnyčios mirties metrikų knyga. 1840–1868. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1056, ap. 1, b. 4.

⁶² Dambavos Romos katalikų bažnyčios mirties metrikų knygos kopija. 1809–1827. Dambavos bažnyčios archyvas; Dambavos Romos katalikų bažnyčios mirties metrikų knygos kopija. 1828–1834. Dambavos bažnyčios archyvas.

⁶³ Černiauskas M. Radviliškio rajono 1981 m. archeologijos paminklų žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 1981, p. 53. Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus draustinio archyvas.

⁶⁴ Svetikas E. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a. Vilnius, 2009, t. 1, p. 13.

⁶⁵ Jarockis R. Lietuviškosios Žiemgalos dalies apgyvendinimo raida XIII–XVI amžiuje // Lietuvos archeologija. Vilnius, 2003, t. 24, p. 10; Lietuvos archeologijos atlasas. Vilnius, 1977, t. 3; Striškienė Ė. Degėsių senkapio tyrinėjimai 1999 m. // Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 319–320.

vietose, kuriose iki tol nelaidota. Jose, archeologų duomenimis, laidota XVI–XVII a. ar XVI–XVIII a.⁶⁶ Archeologas Gintautas Zabiela apie laidojimo vietų tyrimus teigė, kad nė vienas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpio senkapis nėra ištirtas iki galo, o turint tik tam tikrą medžiagos dalį ir nežinant visumos, šia medžiaga remiantis netikslinga daryti platesnius apibendrinimus, nes jie, atlikus nuodugnesnius tyrimus, gali greitai pasikeisti⁶⁷.

Pastaruoju metu, skelbiant aptiktų XVI–XVIII a. palaidojimų archeologinių tyrimų duomenis, šie palaidojimai kai kurių archeologų jau vadinami ankstyvosiomis kaimo kapinėmis⁶⁸ ar kaimo kapinėmis⁶⁹.

Remiantis turimais duomenimis, peršasi nuomonė, kad, įkūrus kaimą naujoje, iki tol neapgyvendintoje vietoje, buvo kuriamos ir naujos laidojimo vietos. O jei senoji laidojimo vieta pateko į įkurto ar pertvarkyto kaimo teritoriją, ten, matyt, buvo laidojama ir toliau. Valakų reforma kaimo kapinių istorijoje galėtų būti laikoma vienu svarbiausių chronologinių veiksnių todėl, kad dalies išlikusių senųjų kapinių ar

kapinynų įkūrimą galėtume sieti su kaimo naujoje vietoje įkūrimu.

Faktas, jog palaidojimai kaimų kapinėse buvo gausiai paplitę visą XVI a. antros pusės–XX a. pradžios laikotarpį, leistų ieškoti palaidojimų tęstinumo, nebrėžiant griežtos ribos XVIII a. Laidojimo vietą neabejotinai reikėtų sieti su gyvenamąja vieta ir gyventojų sėslumu. Mūsų nagrinėjamu atveju laidojimo vietos, nesusiejant jų su gyvenvieta ir jos istorija, tarsi pasimeta bendrame istorijos ir archeologijos mokslų kontekste. Terminas „senosios kaimo kapinės“ ir išgalėjęs datavimas tarsi sako, jog kaimo kapinės kaip reiškinys atsiranda tik XVIII a. pabaigoje. Tačiau būtina suvokti, jog ir iki tol laidojimo vietos, šiuo metu įvardijamos senkapiiais, kapinynais ir datuojamos XVI–XVIII a., taip pat buvo ne kas kita, kaip kaimo bendruomenės kapinės.

Kalbant apie tokių laidojimo vietų datavimą ar atsiradimo aplinkybes, jas visų pirma reikėtų sieti su gyvenvieta, jos įkūrimo data. Kaimo teritorijoje esant keletams kapinėms, jų atsiradimą reikėtų sieti ir su kitais veiksniais: XVII–XVIII a. epidemijomis, badmečiais⁷⁰, taip pat naujos laidojimo vietos įkūrimu, nebeužtekus vietos laidoti ankstyvosiose kaimo kapinėse. Puikus pavyzdys XVI a. viduryje, Valakų reformos metu įkurtas Raginėnų kaimas (Radviliškio r.), kurio teritorijoje trejos senosios kapinės: šiaurinėje kaimo dalyje esančios kapinės, gyventojų vadinamos Markapiais (datuojamos XVII a.⁷¹), centrinėje kaimo dalyje, pilkapyno teritorijoje,

⁶⁶ Žr., pavyzdžiui, *Ostašenkoviėnė V.* Dapkūnų senkapio vieta Šiaurės Lietuvos XV–XVII a. laidojimo paminklų medžiagoje // *Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas*. Vilnius, 2004, p. 54; *Jarockis R.* Lietuviškosios Žiemgalos dalies apgyvendinimo raida XIII–XVI amžiuje // *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 2003, t. 24, p. 13.

⁶⁷ *Zabiela G.* Gudiškių senkapis // *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 2003, t. 24, p. 271.

⁶⁸ *Merkevičius A., Kanarskas J., Nemeikaitė L.* Tyrinėjimai Kurmaičių mikroregione. Prieiga per internetą: <http://www.archeologijosdraugija.lt/atl/2010/139-144.pdf> [žiūrėta 2012 03 10].

⁶⁹ *Dakanis B., Stankus J.* Vadagių (Renavo) senosios kapinės. Prieiga per internetą: <http://www.archeologijosdraugija.lt/atl/2006/171-172.pdf> [žiūrėta 2012 03 10].

⁷⁰ *Paknyš M.* Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a. Vilnius, 2008, p. 114–122.

⁷¹ *Černiauskas M.* Radviliškio rajono archeologijos paminklų 1978 m. tyrinėjimų ataskaita. Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus-draustinio archyvas.

esančios senosios kaimo kapinės, kurias be archeologinių tyrimų prielaidos būtų galima sieti su kaimo įkūrimu, ir pietinėje kaimo dalyje esančios kapinės, preliminariai datuojamos XIX a.–XX a. viduriu ir, greičiausiai, įkurtos nebeužtekus vietos laidoti senosiose kapinėse⁷².

Išvados

1. Paveldosaugos sistemoje ir archeologijos moksle nėra tikslios sampratos, kas yra senosios kaimų kapinės. Visiškai neaiškus ir šių kapinių datavimas. Laidojimo vietos, kurios pagal archeologinius radinius datuojamos iki XVIII a. antro ketvirčio, vadinamos kapinynais (išskyrus pilkapius) ir saugomos kaip archeologijos paveldo objektai. O štai šalia kaimų išlikusių kapinių atsiradimas tik preliminariai siejamas su XVI–XIX a.
2. Įgyvendinus Valakų reformą, pertvarkius senuosius, ikivalakinius kaimus ir įkūrus naujus, gyvenviečių tinklas sutankėjo ir įgavo naują struktūrą. Keiliama prielaida, kad, atsiradus naujam gyvenviečių tinklui, formavosi ir naujos laidojimo vietos. Valakų reforma kaimo kapinių istorijoje galėtų būti laikoma vienu svarbiausių chronologinių

veiksnių todėl, kad dalies išlikusių kapinių ar kapinynų įkūrimą galėtumėme sieti su kaimo įkūrimu.

3. Palaidojimai prie kaimų buvusiose kapinėse įvairiuose istoriniuose šaltiniuose minėti visą XVI a. antros pusės–XX a. pradžios laikotarpį. Šis faktas leistų ieškoti palaidojimų tęstinumo, nebrėžiant griežtos ribos XVIII a. Laidojimo vietą neabejotinai reikėtų sieti su gyvenamąja vieta, gyventojų sėslumu ir suvokti, jog ir iki tol laidojimo vietos, šiuo metu įvardijamos kapinynais, taip pat buvo ne kas kita, kaip kaimo bendruomenės kapinės.
4. Remiantis archeologinių tyrimų medžiaga ir šiuos duomenis palyginus su žinomais istoriniais šaltiniais, nustatyta, kad po Valakų reformos – XVI a. antroje pusėje, įkūrus kaimą naujoje, iki tol neapgyvendintoje vietoje, buvo kuriamos ir naujos laidojimo vietos. O jei į įkurto ar pertvarkyto kaimo teritoriją pateko senoji laidojimo vieta, ten buvo laidojama ir toliau. Iki XVIII a. pabaigos–XIX a. dalis kaimų gyventojų mirusiuosius laidojo ir bažnyčių šventoriuose. XIX a. imta laidoti naujai įkurtose parapiinėse kapinėse. Tačiau iki pat XX a. vidurio kai kuriuose kaimuose išliko tradicija laidoti mirusiuosius šalia kaimų buvusiose kapinėse.

⁷² Medžiaga apie Raginėnų kaimą. Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus-draustinio archyvas.

OLD VILLAGE CEMETERIES FROM THE PERSPECTIVE OF HERITAGE STUDIES AND HERITAGE PROTECTION

Laura Prascevičiūtė

S u m m a r y

Analysis of the Valakai Reform reveals cardinal changes in the development of Lithuanian villages. In the middle of the 16th century, or somewhat later, according to the regulations of the Valakai Reform,

street villages established in the territory of Lithuania became dominant all over the country. Typically, in the contemporary landscape, old village cemeteries have survived near villages of this type. The paper aims at

the discussion of the circumstances that determined the formation of village cemeteries during the times of the Valakai Reform, as well as their development, including the problems related to cemetery protection and record-making.

Both in the system of heritage protection and archeology, there is no precise conception of what type of cemetery should be considered as an old village cemetery. The dating of such cemeteries is not clear, either. The burial places which, with the help of archeological findings, are dated back to the second quarter of the 18th century, are called burial grounds (except barrows) and protected as objects of archeological heritage. Meanwhile, the formation of cemeteries near villages is only preliminarily related to the 18th and 19th centuries.

In various historical sources, burials in cemeteries near villages were recorded during a rather long period between the second half of the 16th century – beginning of the 20th century. This fact implies burial continuity, without considering the 18th century as a strict boundary. Of course, burial places should be related to dwelling locations and the sedentary life of their inhabitants. In our case, the remaining village cemeteries seem to be lost in the common context of history and archeology, if they are not related to a particular settlement and its history. The term ‘old village cemetery’ and the accepted system of their dating suggest that a village cemetery as a phenomenon appeared only at the end of the 18th century. However, it is necessary to understand that

even earlier the burial places (today called burial grounds) functioned in no other way than cemeteries of a village community.

After the realization of the Valakai Reform, the reconstruction of the old pre-valakai villages and the establishment of the new ones, the net of the settlements became compressed and obtained a new structure. An assumption has been made that with the formation of a new net of settlements, new burial places were formed. In the history of village cemeteries, the Valakai Reform might be considered as one of the most important chronological aspects due to the fact that the formation of part of the remaining cemeteries or burial grounds might be related to the establishment of villages. On the basis of the results of archeological research and data given in the historical sources, it has been determined that, typically, after the Valakai Reform in the first half of the 16th century, with the formation of new villages, new burial places were formed in some uninhabited localities. It should be also noted that, if an old burial place was found in the territory of a newly formed or reconstructed village, this factor determined the development of the cemetery around it. Another tradition, kept by part of village dwellers at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, was burying the deceased in the churchyards. In the 19th century, most people were buried in the newly formed parish cemeteries. Nevertheless, up to as late as the middle of the 20th century, the tradition of burying the deceased in the cemeteries located near villages is noted.

*Įteikta 2012 03 26
Parengta skelbti 2012 04 06*